

Theodor GEORGESCU
(Universitatea din București)

**Identitate și diversitate în descrierea
„ciumei” din Athena
(Thucydides 2, 47-54 – Lucretius
6.1138-1286)**

Abstract: (Identity and diversity in the description of the "plague" of Athens (Thucydides 2, 47-54 – Lucretius 6.1138-1286)) One of the most famous episodes in the history of Thucydides' *Peloponnesian War* is the description of the "plague" of Athens in 430 BC. In the context of the second book, the episode follows and contrasts with the no less famous funeral speech of Pericles. In the description of the disease Thucydides had predecessors: the beginning of Homer's *Iliad* – the plague that Apollon throws at the Greek camp – and the episode of the plague that seizes Thebes described in Sophocles' *Oedipus Tyrannus*. Thucydides' "plague" combines medical vocabulary, comparable to technical texts from the *Corpus Hippocraticum* and Galen, with the author's reflections on the psychological effects of the disease on society. This description served as a model for the Latin poet Lucretius, who, in Book VI of *De rerum natura*, concludes his explanations of various natural phenomena with the picture of the Athenian plague. In this paper we aim to identify the common elements in the description of the plague, but especially the diverse character of the two descriptions in the specific context of the two works.

Keywords: *Thucydides, Lucretius, plague, identity, diversity.*

Rezumat: Unul din cele mai celebre episoade din istoria *Războiului Peloponesiac* a lui Thucydides este descrierea „ciumei” din Athena din anii 430 a.Chr. În contextul cărții a doua, episodul urmează și vine în contrast cu nu mai puțin celebrul discurs funebru al lui Pericles. În descrierea bolii, Thucydides avea predecesori: începutul *Iliadei* lui Homer – molima pe care Apollon o abate asupra taberei grecești – și episodul molimei care cuprinde Theba descris în *Oedipus Tyrannus* a lui Sophocles. „Ciuma” lui Thucydides îmbină vocabularul medical, comparabil cu texte tehnice din *Corpus Hippocraticum* și Galenos, cu reflecțiile autorului legate de efectele psihologice ale bolii asupra societății. Această descriere a servit drept model poetului latin Lucretius, care, în cartea a VI-a din *De rerum natura*, încheie explicațiile legate de diverse fenomene naturale cu tabloul molimei ateniene. Ne propunem în această articol să identificăm elementele comune în descrierea bolii, dar mai ales caracterul divers al celor două descrieri în contextul specific al celor două opere.

Cuvinte-cheie: *Thucydides, Lucretius, molimă, identitate, diversitate.*

Celebrul episod al „ciumei din Athena” din *Războiul Peloponesiac* al lui Thucydides a fost prezentat publicului roman de către poetul Lucretius la sfârșitul poemului *De rerum natura*. „Prezentarea” este o transpunere în manieră romană a unui original grecesc, fiind la egală distanță între o „traducere” în sensul modern al cuvântului și „formă originală” de prezentare a temei. Subiectul este interesant și pentru

că acesta este unul din rarele cazuri în care putem compara un text grecesc și transpunerea sa directă în latină în perioadă clasică¹.

1. Plasarea episodului „ciumei”

Episodul „ciumei”, mai precis a unei „boli contagioase” (λοιμός), din Războiul Peloponesiac, istoric vorbind din luna iulie a anului 430/29 a. Chr., după invazia lacedemonienilor conduși de regele Archidamos împotriva Atticii, este plasat de Thucydides între alte două momente cu importanță strategică în drama războiului: al doilea discurs al lui Pericles după primul an de război (celebrul „discurs funebru”) și o altă cuvântare rostită în fața atenienilor în care generalul îi îndemna să reziste în ciuda privațiunilor războiului. S-a remarcat că Thucydides creează subtil un contrast între ceremonia ordonată și solemnă a îngropării primelor căzuți în luptă și dezordinea (ἀνομία) produsă de boala care se răspândește în oraș și demoralizează oamenii².

Lucretius introduce episodul „ciumei” în poemul *De rerum natura* la sfârșitul cărții a VI-a în continuarea prezentării unor fenomene naturale (precum tunetul, fulgerul, formarea norilor, cutremurele, erupțiile, proprietățile magnetul) și, apoi, în cursul unei prezentări a bolile și epidemiilor. De-a lungul timpului mai multe ipoteze au încercat să explice alegerea introducerii în poem a episodului bolii ce afectase Athena, cunoscut fără îndoială poetului latin în primul rând prin intermediul *Istoriei* lui Thucydides. Nu poate fi însă exclusă și o altă sursă. Prezența bolii a putut fi interpretată drept absența divinității – boala (*morbus*) își impune propria ordine, iar omul, eliberat de raportarea la zei, are de înfruntat anarhia molimei. O altă teorie ține de demonstrarea fizicii lui Epicur, care se deosebea astfel de Democrit, căci prezența bolii ar constitui o dovadă a celebrei „devieri” (παρέγκλισις / *clinamen*) fiind un fel de fractură în curgerea normală a atomilor din corp, boala întrerupând o ordine stabilită a atomilor³. De asemenea, boala ar putea fi citită și metaforic, ca un simbol al anxietății și o consecință a lipsei de *ataraxia* (ἀταραξία⁴) din viețile oamenilor.

Dacă pentru Thucydides episodul vine să producă în context un contrast dramatic cu efecte stilistice și reprezintă, la un nivel mai profund, o consecință a unei posibile ὄβρις din partea atenienilor, la Lucretius „ciuma” este parte a unei demonstrații cu rol mai degrabă științific în sprijinul demonstrației filosofiei lui Epicur.

¹ Un caz similar, dar verificabil doar pe un material mult mai redus, este citirea în paralel a unui pasaj menandreic din Δις ἐξαπατῶν „Cel ce înșală de două ori” sau „Dubla înșelăciune” (vv. 11-30 și 91-112) cu versiunea latină din piesa plautină *Bacchides* (vv. 494-560). Exemplul Thucydides / Lucretius verifică în bună măsură concluziile care rezultă din comparația Menandru / Plautus.

² Cf. Conor 1985, 63-4.

³ Pentru teoria lui Epicur despre *clinamen* cf. Reale 2021, 100 (vol. 9).

⁴ Cf. Epic. 2.82.1.

2. Natura bolii

Au existat de-a lungul timpului numeroase încercări ale medicilor moderni, pe baza simptomelor descrise de Thucydides, de a identifica despre ce boală va fi fost cu adevărat vorba în molima cunoscută prin tradiție drept „ciuma” din Athena¹. Istoricul grec folosește termenul simplu de νόσος „boală”, alternând apoi cu λοιμός „molimă”². Chiar dacă s-a remarcat folosirea vocabularului medical de către Thucydides în descrierea simptomelor, în acest caz se poate observa utilizarea unor termeni foarte generali, care lasă deschisă calea oricărei interpretări. O explicație ar putea ține de absența unui vocabular foarte specializat pentru identificarea diferitelor boli, dar și stabilirea unei referințe literare, căci pentru cititorul grec νόσος trimitea la molima aruncată de Apollon asupra taberei grecești la începutul Iliadei, text cunoscut pe dinafară de orice copil grec³.

Lucretius, pe urmele lui Thucydides, îl redă pe νόσος prin *morbus*⁴, echivalentul perfect, dar printr-o turnură inedită și adăugând o inovație: (Lucr. 6.1138) *haec ratio quondam morborum et mortifer aestus „cândva acest tip de boli și o fierbințeală mortală”*. „Fierbințeala mortală” (*mortifer aestus*) este o inovație prin așezarea imediat după *morbus*, dar reia o imagine pe care o folosește Thucydides atunci când descrie simptomele bolii (Thuc. 2.49 τῆς κεφαλῆς θέρμαι ἰσχυραί „fierbințeli mari la cap”).

3. Originea bolii

În privința locului de unde venise boala Thucydides oferă indicații precise: „din Etiopia de deasupra Egiptului, apoi a coborât și în Egipt și în Libya și în cea mai mare parte a Persiei” (Thuc. 2.47 ἐξ Αἰθιοπίας τῆς ὑπὲρ Αἰγύπτου, ἔπειτα δὲ καὶ ἐς Αἴγυπτον καὶ Λιβύην κατέβη καὶ ἐς τὴν βασιλέως γῆν τὴν πολλήν). Pentru atenieni virusul a pătruns brusc (*ibid.* 2.48 ἐξαπιναιῶς ἐσέπεσε) prin portul Pireus, prin care era aprovizionat orașul, ceea ce sugerează probabil contagiozitatea foarte mare a bolii. Existau voci în epocă care susțineau că boala nu a apărut din senin, ci ar fi fost un act de sabotaj din partea spartanilor, care le-ar fi infectat fântânile. O altă observație a istoricului grec este că anul respectiv fusese în mod excepțional lipsit de boli și impresia era că orice boală din cele cunoscute se transforma în noua molimă (*ibid.* 2.49).

¹ Cf. Hornblower 1991, 316; problema pare insolubilă pentru comunitatea științifică modernă și s-au oferit tot felul de variante după ce au fost analizate și rămășițe din ADN-ul extras din pulpa dentară a unor victime (tifos, variolă, rujeolă, sindromul șocului toxic, Ebola, febră hemoragică, febră tifoidă ș.a.); nu puține sunt vocile care susțin că a fost vorba de o boală care între timp a dispărut.

² Thuc. 2, 47 ἡ νόσος πρῶτον ἤρξατο γενέσθαι τοῖς Ἀθηναίοις „boala a început să se manifeste printre atenieni”; *ibid.* οὐ μέντοι τοσοῦτός γε λοιμός οὐδὲ φθορὰ οὕτως ἀνθρώπων οὐδαμοῦ ἐμνημονεύετο γενέσθαι „totuși nici o atât de mare molimă, nici un astfel de prăpăd al oamenilor nu se amintea să fi avut loc nicăieri”. Toate traducerile ne aparțin. Abrevierile pentru autorii de limbă greacă reiau sistemul din DGR, iar pentru limba latină din TLL.

³ Cf. *Il.* 1.10, unde este folosită forma ionică νοῦσος κακή „boală rea”.

⁴ Cuvânt folosit anterior de poetul latin, cf. 3, 472 *morbus ... leti fabricator „artisan al morții”*.

Lucretius plasează începutul bolii în Athena, fără însă a o numi direct, ci folosindu-se de o exprimare poetică specifică poeziei elenistice prin apelul la cunoștințele erudite de mitologie: (Lucr. 6.1139) *finibus in Cecropis* „în ținuturile lui Cecrops”, trimițând astfel la numele regelui mitic al Atticii și al fondatorului Acropolei¹. Cât despre locul de unde a venit, poetul latin se limitează menționarea Egiptului, rezumând astfel informațiile oferite de Thucydides și alegând dintre toponime pe cel care spunea probabil cel mai mult publicului roman: „câci sosind s-a născut din adâncul ținuturilor Egiptului” (*id.* 6.1141 *nam penitus veniens Aegypti finibus ortus*). Reia apoi locul unde a poposit boala, Athena, printr-o altă perifrază poetică de tip alexandrin: „(fierbințeala) s-a cuibărit în cele din urmă în întregul popor al lui Pandion” (*id.* 6.1143 *incubuit tandem populo Pandionis omni*), cu referire la regele mitologic al Athenei, părinte al lui Procne și Philomela².

4. Thucydides, martor și victimă a molii

Thucydides descrie molima care s-a abătut asupra Athenei ca unul care a fost el însuși infectat („eu însumi fiind bolnav”, Thuc. 2.48 αὐτός τε νοσήσας). Intenția unei descrieri atât de amănunțite a simptomelor este, după cum declară autorul însuși, recunoașterea în viitor a bolii. Această mărturisirea personală a autorului grec – de altfel foarte rară în raport cu sobrietatea generală a lucrării, lipsește, cum era de așteptat din versiunea lucrețiană.

5. Simptome (I)

Thucydides a descris în amănunt molima care s-a abătut asupra Athenei. Atât folosirea unui vocabular medical specializat, cât și exactitatea descrierii fiecărui simptom au fost considerate de-a lungul timpului dovezi ale încercării autorului de a-i crea cititorului un „efect de real”³ menit să-l scuze într-un fel pe Pericles pentru gestionarea defectuoasă a unei situații scăpate de sub control, dar a cărei gravitate nu putuse fi anticipate. Putem observa în paralel simptomele descrise de Thucydides și Lucretius comparând felul în care Lucretius a ales să transpună în latină versiunea grecească:

(Thuc. 2.49) „la început fierbințeli puternice ale capului” (πρῶτον μὲν τῆς κεφαλῆς θερμαὶ ἰσχυραὶ) / (Lucr. 6.1145) „la început purtau capul încins de fierbințeală” (*principio caput incensum feruore gerebant*).

¹ Cf. gr. Κέκροψ, Hdt. 8.44, Cic. *Leg.*2.63.

² Cf. gr. Πανδίων, cf. Thuc. 2.29, Ov. *Met.* 6.634.

³ Unii comentatori vorbesc de ἀκριβεία „exactitate” în descrierea simptomelor, cf. Hornblower 1991, 322.

(Thuc. *ibid.*) „înroșiri ale ochilor și se instalează o inflamație” (καὶ τῶν ὀφθαλμῶν ἐρυθρήματα καὶ φλόγῳσις ἐλάμβανε) / (Lucr. 1146) „cei doi ochi roșii cu sclipirea (sângelui) scursă” (*duplicis oculos suffusa luce rubentes*).

(Thuc. *ibid.*) „cele din interior, și faringele și limba, deveneau sângeri” (καὶ τὰ ἐντός, ἢ τε φάρυγξ καὶ ἡ γλῶσσα, εὐθύς αἱματώδη ἦν) / (Lucr. 1147-50) „Și gâtul, negru în interior, transpira de sânge și canalul vocii se strămta împrejmuț de răni și limba, mijlocitoarea suflului, mustea de sânge, slăbită de rele, grea în mișcare, aspră la atingere” (*sudabant etiam fauces intrinsecus atrae / sanguine et ulceribus vocis via saepe coibat / atque animi interpres manabat lingua cruore / debilitata malis, motu gravis, aspera tactu*).

(Thuc. *ibid.*) „respirația era neregulată și răspândea un miros neplăcut” (καὶ πνεῦμα ἄτοπον καὶ δυσῶδες ἤφει) / (Lucr. 1154) „respirația împingea afară pe gură un miros respingător” (*spiritus ore foras taetrum uoluebat odorem*).

(Thuc. *ibid.*) „apoi urmau strănutul și răgușeala” (ἔπειτα ἐξ αὐτῶν πταρμὸς καὶ βράγχος ἐπεγίγνετο) și „nu peste multă vreme o durere cu o tuse puternică cobora la plămâni” (καὶ ἐν οὐ πολλῷ χρόνῳ κατέβαινε ἐς τὰ στήθη ὁ πόνος μετὰ βηχὸς ἰσχυροῦ) / (Lucr. 1160-62) „și adesea în timpul nopții și zilei un sughit repetat cuprindea cu putere nervii și, contractând membrele, îi năruia (pe bolnavi)” (*singultusque frequens noctem per saepe diemque / corrivere adsidue nervos et membra coactans / dissoluebat eos*).

Din compararea fragmentelor celor doi autori privitoare la primele simptome se observă cum Lucretius adaugă amănunte care nu apar la autorul grec, supralicitând pentru cititorul latin imaginile prezentate mai sec de către Thucydides. În general, autorul latin este mai interesat de efectele fizice ale bolii, în timp ce autorul grec va acorda o importanță mai mare efectelor psihologice.

6. Simptome (II)

O nouă serie de simptome descrie felul în care boala, care începuse de la cap, cobora, traversând corpul, către extremități:

(Thuc. 2.49) „ori de câte ori (boala) se fixa în orificiul stomacului” – „evacuări ale bilei” (ὅποτε ἐς τὴν καρδίαν στηρίζεον – ἀποκαθάρσεις χολῆς) / (Lucr. 1169) „o flacăra ardea înăuntru în stomac precum în cuptoare” (*flagrabat stomacho flamma ut fornacibus intus*).

(Thuc. 2.49) „celor mai mulți le venea un horcăit gol (sc. fără vărsături), producând un spasm puternic” (λύγξ τε τοῖς πλέοσιν ἐνέπιπτε κενή, σπασμὸν ἐνδιδοῦσα ἰσχυρόν) / (Lucr. 1189) „scuipat subțire, în cantitate mică, atins de culoarea șofranului, și sărat, cu greu scos afară pe gât printr-o tuse răgușită” (*tenuia sputa minuta, croci contacta colore / salsaque, per fauces rauca vix edita tussi*).

(Thuc. 2.49) „corpul era de o culoare roșiatică, lividă ... acoperit cu pustule (/ ulcerații) mici și răni” (σῶμα ... ὑπέρυθρον, πελιτνόν φλυκταίναις μικραῖς καὶ ἔλκεσιν ἐξηνηθικός) – lipsește echivalarea de la Lucretius.

(Thuc. 2.49) „organele interne ardeau” (τὰ δὲ ἐντὸς ... ἐκάετο) / (Lucr. 1168) „partea internă a oamenilor ardea până la oase” (*intima pars hominum vero flagrabat ad ossa*).

(Thuc. 2.49) „stăpâniți de o sete nepotolită” (τῆ δίψῃ ἀπαύστῳ ζυνεχόμενοι) / (Lucr. 1175) „o sete arzătoare” (*sitis arida*).

(Thuc. 2.49) „lipsă de odihnă și nesomn” (μὴ ἡσυχάζειν καὶ ἡ ἀγρυπνία) / (Lucr. 1177) „nu exista nici vreo odihnă pentru rău” (*nec requies erat ulla mali*).

Remarcăm din nou echivalările aproximative făcute de către Lucretius, iar simptomele nu sunt descrise la rând, în ordinea dată de Thucydides, ci sunt culese selectiv și dezvoltate prin adăugire. Prin compararea textului *in extenso* se remarcă încă o dată cum poetul latin dezvoltă mult mai mult simptomele fizice în raport cu originalul grec.

7. Rata de mortalitate și evoluția bolii

Boala avea o mortalitate foarte ridicată. Pentru cei mai mulți decesul survenea în a șaptea sau a noua zi: „piereau cei mai mulți în a noua sau a șaptea zi din pricina fierbințelii interioare” (Thuc. 2.49 διεφθείροντο οἱ πλεῖστοι ἐναταῖοι καὶ ἑβδομαῖοι ὑπὸ τοῦ ἐντὸς καύματος). Este interesant de remarcat că Lucretius alege să varieze această informație foarte concretă: „și nu mult după aceea zăceau de moartea care-i împietrea și își dădeau viața cam în a opta lumină a soarelui sau chiar în a noua” (Lucr. 1196-8 *nec nimio rigida ... morte iacebant. / octauoque fere candenti lumine solis / aut etiam nona reddebant lampade uitam*).

Pentru bolnavii care supraviețuiau boala cobora la plămâni și apoi se localiza în stomac, ceea ce provoca diaree (διάρροια) și slăbiciune (ἀσθένεια). Lucretius nu reia aceste amănunte oferite de Thucydides. În schimb, precizarea că boala urma apoi să se localizeze în extremități (Thuc. 2.49 „infectare a extremităților” τῶν γε ἀκρωτηρίων ἀντίληψις „(răul) s-a abătut asupra celor rușinoase și spre extremitățile mâinilor și picioarelor și mulți, lipsiți de acestea, au scăpat, iar mulți au fost lipsiți și de ochi” κατέσκηπτε γὰρ ἐς αἰδοῖα καὶ ἐς ἄκρας χεῖρας καὶ πόδας, καὶ πολλοὶ στερισκόμενοι τούτων διέφευγον, εἰσὶ δ' οἱ καὶ τῶν ὀφθαλμῶν) este reluată de poetul latin nu departe de textul grecesc, dar menționând că oamenii își amputau ei înșiși părți ale corpului: „trăiau lipsiți partea bărbătească [tăiată cu fierul] și unii, fără mâini și fără picioare, rămâneau totuși în viață și în parte își pierdeau și luminile [ochilor]” (Lucr. 1209-11 *uiuebant ferro priuati parte uirili, / et manibus sine nonnulli pedibusque manebant / in uita tamen, et perdebant lumina partim*).

Cei care supraviețuiseră tuturor fazelor bolii rămâneau cu o afectare neurologică, așa cum înțelegem din precizarea lui Thucydides privind instalarea unei „uitări / amnezii” (λήθη) la cei care ajunseseră „să nu mai știe de ei înșiși și să nu-și mai recunoască rudele” (Thuc. 2.49 ἠγνόησαν σφᾶς τε αὐτοὺς καὶ τοὺς ἐπιτηδείους). Pentru Lucretius uitarea se referă la toate lucrurile, reluând imaginea celor care nu se mai recunoșteau pe ei înșiși: „și pe unii i-a cuprins chiar uitarea de toate lucrurile și nu se mai puteau recunoaște pe ei înșiși” (Lucr. 1213-4 *atque etiam quosdam cepere obliuia rerum / cunctarum neque se possent cognoscere ut ipsi*).

8. Animalele și boala

Și animalele erau afectate de boală, fie păsări (ὄρνεα), fie patrupede (τετράποδα), atunci când intrau în contact cu cadavrele oamenilor abandonate pe străzi¹. Thucydides spune că acestea „fie nu se apropiau, fie, dacă se hrăneau din cadavre, mureau” (Thuc. 2.50 ἢ οὐ προσήει ἢ γευσάμενα διεφθείρετο). O dovadă (τεκμήριον) era „lipsa păsărilor de felul acesta” (*sc. prădătoare*) (τῶν μὲν τοιούτων ὀρνίθων ἐπίλειψις), dar în primul rând câinii (κύνες), care trăiau de obicei împreună cu oamenii.

Lucretius reia imaginea afectării animalelor, dar cu o dezvoltare poetică diferită: „neamul de păsări sau de fiare” (Lucr. 6.1216 *sqq. alituum genus atque ferarum*) fie se ținea departe „pentru a evita mirosul pătrunzător” (*ut acrem exiret odorem*), amănunt care lipsește la Thucydides, fie, atunci când gustau din cadavre, „era slăbit de o moarte care se apropia” (*languibat morte propinqua*). În acele zile (poetic Lucretius spune „acei sori” *illis solibus*) nu mai apărea nici o pasăre (*ulla avis*), nici „rasele triste ale fiarelor” (*tristitia saecla ferarum*) nu mai ieșeau din păduri: „cele mai multe (animale) zăceau de boală și mureau” (*languabant pleraque morbo et moriebantur*) este o imagine absentă la Thucydides de la care nu înțelegem explicit că animalele ar fi contactat boala; și Lucretius însă reia exemplul câinilor, dezvoltând poetic puținele cuvinte ale lui Thucydides: „mulțimea credincioasă a câinilor, întinsă pe toate străzile, își dădea cu durere suflarea” (*cum primis fida canum vis / strata viis animam ponebat in omnibus aegre*).

9. Leacul bolii

Thucydides descrie frustrarea atenienilor în fața bolii. Medicii (Thuc. 2.47 οἱ ἰατροί) nu reușeau să găsească un „leac” (ἴμα) potrivit pentru toată lumea, căci „ceea ce se potrivea unuia făcea rău altuia” (2.51 τὸ γὰρ τῷ ξυνενεγκὸν ἄλλον τοῦτο ἔβλαπτεν). Ei tratau fără să știe conduita terapeutică corectă, motiv pentru care adesea cădeau ei înșiși victime din pricina apropierii de bolnavi. Predominant era sentimentul neputinței, căci nu funcționau nici rugăciunile sau oracolele, iar oamenii constatau că

¹ Relația dintre animale și boală ar putea fi la Thucydides și o reminiscență homerică cu aluzie la săgețile aruncate de Apollon asupra animalelor din tabăra grecească în momentul când Agamemnon refuză să o înapoieze pe fata preotului Chryses (cf. *Il.* 1.50).

oamenii mureau indiferent de îngrijirea care le-a fost acordată, iar nici un corp nu rămânea neatins de maladie.

Descrierea istoricului grec este urmată în elementele sale centrale de către Lucretius, dar, ca de obicei, cu un adaos de elemente absente în originalul grecesc. Absența unui leac este exprimată printr-o personificare de efect: „medicina murmura (= vorbea pe un ton scăzut) cu o frică tăcută” (Lucr. 6.1179 *mussabat tacito medicina timore*), iar absența unui leac comun tuturor primește un plus de imagine complet absent la Thucydides: (id. 6.1226-9) „nici un mijloc sigur de vindecare comun nu era dat; căci ceea ce îi oferise unuia posibilitatea să rotească în gură suflările vitale ale aerului și să privească spațiile cerului, acest lucru era spre pieire altora și le pregătea moartea” (*nec ratio remedii communis certa dabatur; / nam quod ali dederat vitalis aëris auras / volvere in ore licere et caeli templa tueri, / hoc aliis erat exitio letumque parabat.*)

10. Cauza răspândirii virusului

Thucydides oferise drept cauză favorizantă a izbucnirii epidemiei „afluxul [oamenilor] de la țară la oraș” (Thuc. 2.52 ἡ ξυγκομιδὴ ἐκ τῶν ἀγρῶν ἐς τὸ ἄστυ), pe fondul strategiei duse de Pericles la începutul războiului cu spartanii, adică abandonarea pământurilor din Attica și concentrarea atenienilor pe apărarea Atenei împreună cu dezvoltarea capacității de luptă navală. Cei care își abandonaseră casele, cum erau acharnienii din nordul Athenei¹, erau nevoiți să trăiască în condiții insalubre, înghesuindu-se în oraș, ceea ce a favorizat, fără îndoială, răspândirea infecției: „neexistând case, ci ducându-și viața în colibe sufocante” (*ibid.* οἰκῶν γὰρ οὐχ ὑπαρχουσῶν, ἀλλ' ἐν καλύβαις πνιγηραῖς ὄρα ἔτους διαιωμένον).

Și Lucretius leagă venirea țăranilor în oraș de declanșarea bolii, dar, spre deosebire de Thucydides care vedea în acest exod o cauză în difuzarea infecției în oraș, poetul latin pare să sugereze că oamenii au adus cu ei boala: (id. 6.1259-61) „și nu în cea mai mică parte această nenorocire s-a scurs de la țară în oraș, pe care a adus-o mulțimea lăncedă de țărani adunându-se de peste tot” (*nec minimam partem ex agris maeror is in urbem / confluit, languens quem contulit agriculturalum / copia conveniens ex omni morbida parte*).

11. Consecințe psihologice ale bolii

Oricât de amănunțit ar fi descrise simptomele fizice ale bolii și indiferent de întinderea pe care o ocupă enumerarea lor, aspectul suferințelor fizice reprezintă doar un preambul pentru consecințele psihologie asupra cărora Thucydides insistă mai cu seamă. O primă constatare era „descurajarea” (Thuc. 2.51 ἀθυμία), căci oamenii mureau „ca oile” (*ibid.* ὥσπερ τὰ πρόβατα), din pricina faptului că se infectau unii de ceilalți atunci când încercau să se ajute. Lucretius păstrează imaginea oilor, dar o

¹ Întreaga piesă *Achaniinii* a lui Aristophan este relevantă pentru această situație.

sporește, așa cum a făcut și în alte situații, cu o comparație absentă în sursa grecească: „precum oile lănoase și rasele cornute (de boi)” (Lucr. 6.1245 *lanigeras tam quam pecudes et bucera saecla*).

Thucydides constată că oamenii ajungeau să moară în două feluri: cei părăsiți de apropiați, căci, odată infectați, nimeni nu mai dorea să le fie alături, și, din contră, cei care, nedorind de rușine să-și lase apropiații singuri, îi vizitau și se molipseau și ei. Astfel, în cazul celor din urmă, constată autorul, mureau „mai cu seamă cei care dădeau dovadă de ceva umanitate” (Thuc. 2.51 και μάλιστα οί ἀρετῆς τι μεταποιούμενοι). Lucretius reia ideea doar cu o variație stilistică: „fiecare om bun pătea acest timp de moarte” (Lucr. 6.1246 *optimus hoc leti genus ergo quisque subibat*).

Textele prezentate mai sus din descrierea „ciumei” din Athena de la Thucydides și Lucretius reprezintă doar o parte din secvențele paralele care pot fi judecate în comparație. Din analiza lor se constată că poetul latin urmează doar în linii mari originalul grecesc luându-și o libertate destul de mare pentru a adapta subiectul pentru publicul roman. Nu avem, așadar, de-a face cu o traducere în sensul modern al cuvântului, ci mai degrabă de o adaptare prin îmbogățire. De asemenea, Lucretius pare mai interesat de aspectul fizic al bolii și nu are același interes de a surprinde psihologia oamenilor, precum Thucydides. Acesta din urmă introdusese acest episod pentru a forma un contrast în plan psihologic în drama *Războiului Peloponesiac* între echilibrul solemn al discursului funebru al lui Pericles și anomia bolii. Poetul latin folosește același episod, sporindu-i la nivel stilistic dramatismul, în interesul demonstrației mai ample din interiorul poemului despre „firea lucrurilor”.

Referințe bibliografice

- Conor, W. Robert. 1985². *Thucydides*. Princeton-New Jersey: Princeton University Press.
- Gillespie, S. – Hardie, Ph. (eds.). 2007. *The Cambridge companion to Lucretius*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Hornblower, Simon. 1991. *A Commentary on Thucydides*. vol. 1. Oxford: Clarendon Press.
- Kazantzidis, George. 2021. *Lucretius on Disease. The Poetics of Morbidity in De rerum natura*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter.
- Reale, Giovanni. 2021. *Istoria filosofie antice*, trad. Cristian Șoimușan. București: Galaxia Gutenberg.
- Rengakos, Antonios & Tsakmakis, Antonis (eds.). 2006. *Companion to Thucydides*. Leiden-Boston: Brill.
- Ruiz Castellanos, Antonio. 2012. *La etiología como forma de composición de la Peste de Atenas en Tucídides y en Lucrecio*, in „Cuadernos de Filología Clásica. Estudios Latinos”, 32, núm. 1, pp. 7-34.
- Solomon, Jon. 1985. *Thucydides and the Recognition of Contagion*, in „Maia” XXXVII, pp. 121-123.

Dicționare

- DELG = Chantraine, Pierre. 2009² [1968¹]. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque: Histoire des mots*. Paris: Klincksieck.
- DELL = Ernout, Alfred & Meillet, Antoine. 1959⁴ [1932¹]. *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*. Paris: Klincksieck.
- DGR = Georgescu, Constantin & Simona, Georgescu & Theodor, Georgescu. 2012-2021. *Dicționar Grec-Român*, vol. I-V. București: Nemira.

Surse / Ediții

Ernout, Alfred (ed.). 1964. *Lucretius : De la Nature*. Paris: Les Belles Lettres.

Jones, Henry Stuart & Powell, Johannes Enoch (eds.). 1967. *Thucydides historiae*, 2 vol. Oxford: Clarendon Press.

Mynott, Jeremy (ed.). 2013. *Thucydides. The War of the Peloponnesians and the Athenians*. Cambridge: Cambridge University Press.

Romilly, Jacqueline de (ed.). 1953. *Thucydide. La guerre du Péloponnèse*. Paris : CUF.

Strassler, Robert B. (ed.). 2008. *The Landmark Thucydides, A Comprehensive Guide to the Peloponnesian War*. New York: Free Press.